

ІСТОРИЯ ВИВЧЕННЯ ВИДІВ РОДУ *COTINUS* MILL.

На підставі літературних джерел проаналізовано дані стосовно історії вивчення та культивування видів роду *Cotinus* в Україні та в світі. Висвітлено сучасний стан колекцій видів роду *Cotinus* в Україні.

Вступ

Cotinus Mill. — один з давніх родів покрито-насінних, який об'єднує квіткові рослини родини *Anacardiaceae* Lindley. За системою магноліофітів А. Л. Тахтаджяна рід *Cotinus* Mill. належить до порядку *Rutales* Lindley, надпорядку *Rutanae*, підкласу *Rosidae*, класу *Magnoliopsida*, відділу *Magnoliophyta* [19].

Рід об'єднує однодомні або дводомні листопадні дерева заввишки до 12 м або кущі з почерговими, простими, яйцеподібними листками, завдовжки до 8 см. Квітки дрібні завдовжки 2–3 мм, жовто-білі або зеленуваті часто недорозвинені, зібрані в пухких, широко-конусоподібних волотевих суцвіттях завдовжки 15–30 см і завширшки 7–12 см [6, 7, 10]. Плід — косо-обернено яйцеподібна або майже ниркоподібна суха кістянка із здерев'янілим оплоднем, 3–5 мм завдовжки [16].

Завдяки високим декоративним властивостям рослини роду *Cotinus* є цінним матеріалом для використання в зеленому будівництві, а також у протиерозійних та полезахисних насадженнях [8]. Проте, в культурі в Україні і зокрема у Правобережному Лісостепу України види роду *Cotinus* є малопоширеними та малодослідженими. Тому метою нашої роботи є висвітлення основних етапів історії вивчення та культивування видів роду *Cotinus* в Україні та поза її межами.

Результати досліджень та їх обговорення

Перші наукові дослідження скумпії, як ботанічного об'єкту знаходимо у працях Теофраста, який вперше описав і відтворив зображення цієї рослини. К. Лінней та інші ботаніки за систематичним положенням віднесли скумпію до роду *Rhus* під видовою назвою *cotinus* (*Rhus cotinus*). Але згодом,

через те, що скумпія має суцільні листки (чим вона відрізняється від типових представників роду *Rhus*, для яких характерні перисті або пальчатороздільні листки), вона була віднесена до роду *Cotinus*, який включає два види *C. coggygia* Scop. і *C. obovatus* Raf. та їх внутрішньовидові таксони [21].

Вперше скумпію було включено до роду *Cotinus* ботаніком І. Скополі в 1772 році під видовою назвою *Cotinus coggygia* Scopoli [28]. Проте А. Декандоль, М. Ф. Шмальгаузен, А. Конрад, І. В. Талієв, А. І. Колесников та багато інших ботаніків продовжували відносити скумпію до роду *Rhus* під назвою *Rhus cotinus*. Ми ж додержуємось назви *Cotinus coggygia* Scopoli, оскільки ця назва наводиться в *Catalog of life*.

Як повідомляє Некрасова В. Л. російська назва «скумпія» походить з Молдавії [15]. Існує кілька назв цієї рослини: венеціанський сумах, сап'яновий лист, сап'янове дерево, красильне дерево, шкіряне дерево, сумах, скомпія, парикове дерево, жовтниця. В Україні скумпія відома ще під такими назвами, як рай-дерево, дивне дерево, шевське деревце, жовтяник, клечало тощо. [23]

За даними А. І. Колесникова, *C. coggygia* є аборигенним видом на території України — в лісах Закарпатської, західних та південно-західних областей, в східній частині по річці Донець; у Криму — на південних і північних схилах Кримських гір, на Кавказі — передгір'ях Північного Кавказу і Закавказзя. В культурі поширена як декоративна рослина в лісомеліоративних насадженнях степової і лісостепової зон європейської частини колишнього СРСР [13].

За кордоном *C. coggygia* поширена в південній Франції, Швейцарії, Іспанії, Італії, в країнах

Балканського півострова, на островах Середземного моря, в Туреччині, Ірані, Індії, в західних Гімалаях, у Китаї (провінції Хебей, Хубей, Ганьсу, Юньнань та ін.) в Монголії, Японії і в Північній Америці [2, 7].

Згідно палеонтологічних даних, скумпія росла на території України від палеоцену до четвертинного періоду [14].

Ростуть рослини на сухих відкритих схилах, нерідко на вапнякових або крейдяних відслоненнях, куртинами або поодинокі під пологом лісу або чагарників. Трапляється на берегах р. Буг (в околицях Первомайська), Дністра (від пониззя р. Збруча до Тирасполя, в західній частині межиріччя Дністра і Бугу) і в гірській частині Криму [4]. І. Ф. Шмальгаузен повідомляє, що скумпія росте на крейдяних горах як підлісок у соснових заростях біля м. Ізюма, недалеко від Святогорського монастиря. Про це ж писав і академік Й. Гольденшtedт, який відвідав ці місця в 1762 р. і спостерігав у складі соснового лісу, крім звичайних чагарникових порід, три рідкісні: бирючину, крушину, і скумпію, яку називали шевським деревцем завдяки дубильним властивостям її листків [15, 18].

За даними Талієва І. В. скумпія траплялася в природних заростях по берегах р. Сіверського Дінця від м. Ізюма, Харківської області, до с. Кривої Луки, Краснолиманського району, Донецької області [17]. В. В. Андреев описав насадження скумпії на території сучасних Запорізької, Донецької, Кіровоградської, Луганської, Харківської, Херсонської і Хмельницької областей. *C. coggygia* росте в угрупованнях з іншими деревними породами, переважно з лісовими, а іноді й з плодовими [1].

В. Л. Некрасова вказує, що А. І. Заозерський у своїй праці «Царська вотчина в XVII в.» повідомляє про царський завод, який виробляв сап'янову шкіру і в числі інших дубителів використовував вітчизняний листовий дубитель під назвою «святогорський лист». В. Л. Некрасова вважає, що це була скумпія [15].

З давніх часів людина почала використовувати скумпію для своїх потреб, що призвело до винищення дикоростучої скумпії. У зв'язку з тим, що попит на дубильні речовини і барвники з розвитком промисловості зростав, а площі природних заростей скумпії зменшувалися, назріла необхідність ввести *C. coggygia* в культуру [4].

Перші згадки про введення *C. coggygia* в культуру датовано 1650 роком [7]. В Україні у культурі скумпія вперше була випробувана в 1809 році Акліматизаційним садом в Основ'янцях. В 1811 році росла в колекційних посадках Кременецького ботанічного саду на Волині [3]. А. Конрад, В. П. Любименко та А. Вульфович дослідили, що перші вдалі спроби культури *C. coggygia* були проведені в 1896 р. у Криму (долина р. Альми), біля Сімферополя, на площі сім десятин. Були також спроби культивування скумпії на Кубані у 1898, 1909, 1912 рр. На початку 30-х років ХХ ст. культура *C. coggygia* поширилась на північ до с. Мещерського Тульської обл. В ці ж роки Всесоюзний інститут рослинництва почав досліджувати особливості культивування *C. coggygia* в СРСР, та біохімічний склад цих видів.

Крім цього, у 1955 р. Ботанічний сад АН УРСР у лісгоспах різних областей України провів насадження на площі близько 300 га. А в 1941 році було розпочато важливу роботу в справі розширення виробництва дубильних матеріалів в Україні. Для забезпечення шкіряно-взуттєвої промисловості дубильними екстрактами, було проведено посадки *C. coggygia* на дослідних плантаціях біля Києва, Харкова, Бердичева, Новоукраїнки на площі близько 1 га в кожному пункті. Ці насадження почали створювати ще в 1941р., але потім роботи на тривалий час були перервані Великою Вітчизняною Війною і відновилися знову протягом 1953–1955 рр. В цей час були проведені промислові насадження *C. coggygia* в лісгоспах Київської, Сумської, Черкаської, Тернопільської, Одеської і Луганської областей [4].

Найбільшу площу в Україні скумпія займає в Криму, на другій гряді Кримських гір. Тут вона тягнеться майже суцільною смугою від с. Краснореченське, Балаклавського району, до Сімферополя і далі до м. Старий Крим. Крім того, існують значні масиви, що простягаються на північ від мису Айя і вздовж південного берега Криму до Алушти [4].

На сьогодні у Національному дендрологічному парку «Софіївка», найбільша колекція представників роду *Cotinus*. За даними Каталогу рослин дендрологічного парку «Софіївка» за 2000 рік *C. coggygia* культивується з 1955 року і нині росте в кварталах № 3 і № 29, а *C. coggygia* 'Royal Purple' з 1999 року росте у кварталі № 6 у композиції з *Juniperus horizontalis* Moench. та *Pyracantha coccinea*

M. Roem' Orange Glow' [11]. Крім цього впродовж 2012–2014 рр. колекцію дендропарку поповнено такими культиварами — *C. coggygia* 'Golden Spirit', *C. coggygia* 'Young Lady' та *C. coggygia* 'Purpureus'.

Малопоширеним в Україні є інтродукований вид — *C. obovatus*. За життєвою формою це розлогі кущі або дерева заввишки 10–12 м, з еліптичними листками 6–12 см завдовжки [26].

Природні ареали *C. obovatus* займають територію північного та південного сходу США: штати Техас, Оклахома, Міссурі, Арканзас, Алабама, Тенісі [27]. За ботаніко-географічним районуванням А. Л. Тахтаджяна, район поширення *C. obovatus*, належить до провінції Атлантичної низовини, яка є частиною Атлантично-Північноамериканської області, Бореального підцарства, Голарктичного царства [20].

Провінція Атлантичної низовини охоплює прибережні низовини вздовж Мексиканської затоки та на схід від Блу-Рідж, а також долину р. Міссісіпі (на північ до крайнього півдня Іллінойсу). До провінції належить більша частина півострова Флорида, за винятком найпівнічнішої тропічної частини. Північна межа ареалу проходить через штат Нью-Йорк, південно-східна границя — через штат Оклахома, південна — через штат Іллінойс, південно-західна — через штат Індіана [20].

C. obovatus у природі росте на вапняних кручах і в ярах, на болотистих ґрунтах, на вологому піщаному та глинистому ґрунті вздовж берегів річок у семи штатах на південному сході США і шести округах в штаті Оклахома. Поширений в широколистяних і змішаних лісах які мають такі супутні дерева і чагарники, як: *Fraxinus quadrangulata* Michx., *Philadelphus pubescens* Loisel., *Staphylea trifolia* L., *Quercus muehlenbergii* Engelm., і *Ulmus rubra* Muhl. [24].

C. obovatus був вперше виявлений в штаті Оклахома в 1819 р. Т. Натталом (Nuttall), який був першим ботаніком, що відвідав ті місця (нині штат Оклахома). У його щоденнику за 18 липня 1819 року згадується, що до свого великого здивування, він побачив новий, великий кущ, що ледь відрізнявся від *Rhus cotinus*, який росте у Європі. Ця рослина трапилась йому на вапнякових скелях уздовж річки Гранд на 30 миль (48,28 км) північніше від її впадання в річку Арканзас. Вона була вся в плодах, і дуже була схожою на європейський вид, що називався не інакше як *Rhus cotinus* на початку 19-го

століття. В такому ж ключі, він назвав цю рослину *Rhus cotinoides* [25]. Проте цей новий вид не був згаданий Т. Натталом у його наукових працях і лише через тридцять років після його відкриття, дослідник визнаючи відмінності у роді *Cotinus*, опублікував опис цього нового виду з кольоровими ілюстраціями під назвою *Cotinus americanus* Nutt.

Водночас, в 1840 році К. Рафінескью дав опис цьому виду, а також назву *C. obovatus* Raf. Хоча опис К. Рафінескью був дуже коротким, але це чітко застосовується до видів роду *Cotinus* в західній півкулі і по нинішній час [25].

Друге відкриття *C. obovatus* в Оклахомі було зроблено 14 квітня 1928 році, через 109 років після Т. Наттала [25].

Деревина *C. obovatus* не має економічної цінності для лісової промисловості, через її невеликий розмір, але вона стійка до гниття та довговічна і використовується як стовпи і штахети для огорожі. Забарвлення на свіжозрізаних зразках деревини варіюється від яскраво-жовтого до світло-оранжевого кольору. Також витяжка з деревини є важливим джерелом природного барвника [24].

В Україні на сьогодні, за нашими дослідженнями, *C. obovatus* поодинокі культивується в Криворізькому Ботанічному саду НАНУ та в Ботанічному саду ім. Фоміна [22, 9].

В даний час *C. obovatus* використовується переважно, як декоративна рослина, але рідше, ніж *C. coggygia*. Хоча, красиві волоті суцвіть навесні та яскраві осінні кольори листків восени роблять цю рослину гідним доповненням до композицій в будь-який парк чи домашній сад.

Нині у культурних насадженнях України види та їх внутрішньовидові таксони роду *Cotinus* поодинокими екземплярами трапляються переважно у ботанічних садах і дендропарках. Окремими насадженнями ростуть вздовж доріг та в приватних колекціях. Поширення видів роду *Cotinus* в Україні наведено в таблиці 1 (Кохно М.А, 1994) [12].

За даними, наведеними у таблиці, ми бачимо, що *C. coggygia* на більшості території України, за винятком Степу є аборигенною культурою, а інший вид *C. obovatus* та її декоративні форми потребують більш детального дослідження та ширшого впровадження на території України.

Висновки

Отже, за результатами аналізу літературних даних з історії вивчення та культивування видів роду

Cotinus в Україні та поза її межами, з'ясовано, що даний рід вивчався багатьма вченими понад 200 років. У природній флорі світу ростуть два види роду *Cotinus*: *C. coggygia* та *C. obovatus*. В Україні

найбільш поширеним видом є *C. coggygia*, який у природі трапляється переважно на берегах річок Бугу, Дністра і в гірській частині Криму, а також локально майже по всій території України.

1. Види роду *Cotinus*, культивовані в Україні

Таксон	Район культивування				
	Полісся	Лісостеп	Степ	Карпати	Південний берег Криму
<i>Cotinus obovatus</i> Raf.	—	—	+	—	—
<i>C. coggygia</i> Scop.	A	A	+	A	A
<i>C. coggygia</i> 'Purpureus'	—	+	—	—	—

Примітка: + випробуваний в культурі; — відсутній; А — аборигенний вид.

Перелік посилань

1. Андреев В. В. Скунпия и кермек как дубильные материалы / В. В. Андреев. — Вестник Гл. Комитета кожев. пром., 1920. — № 1–2. — С. 18–20.
2. Ареалы деревьев и кустарников СССР / [С. Я. Соколов, О. А. Связева, В. А. Кубли и др.]. — Л.: Наука, 1986. Т. 3. — 1986. — 182 с.
3. Барбарич А. И. Озеленение населенных мест / Акад. архитектуры УССР. Ин-т градостроительства; под общ. ред. А. И. Барбарича, А. Я. Хорхота. — К.: Изд-во Акад. архитектуры УССР., 1952. — 742 с.
4. Барбарич А. И., Дикоростучі дубильні рослини України. / [А. И. Барбарич, С. В. Гончаров, З. Ф. Катіна, О. О. Соприко]. — К.: Видавництво Академії Наук Української ЗСЗ, 1961. — 144 с.
5. Бутило М. Д., Лікарські рослини Лісостепу України, їх раціональне використання і збереження [М. Д. Бутило, С. І. Дениско, І. Л. Дениско] — Умань: Уманське ВПП., 2008. — 688 с.
6. Дендрофлора України. Дикорослі й культивовані дерева та кущі. Покритонасінні. Ч. 2, Довідник / [М. А. Кохно, Н. М. Трофименко, Л. І. Пархоменко та ін.; За ред. М. А. Кохна та Н. М. Трофименко]. — К.: Фітоцентр, 2005. — 716 с.
7. Деревья и кустарники СССР. Дикорастущие, культивируемые и перспективные для интродукции. — М.; Л., 1958. — Т. 4. — 973 с.
8. Дикорастущие пищевые, технические и медоносные растения Украины / Н. М. Грисюк, И. Л. Гринчак, Е. Я. Елин. — К.: Урожай, 1989. — 200 с.
9. Деревні рослини Ботанічного саду ім. О. В. Фоміна Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка / [О. М. Колісниченко, З. Г. Бонюк, Г. Т. Гревцова та ін.]. — К.: Фітосоціоцентр, 2003. — 84 с.
10. Калініченко О. А. Декоративна дендрологія: Навч. посібник / О. А. Калініченко. — К.: Вища школа, 2003. — 199 с.
11. Каталог рослин дендрологічного парку «Софіївка»: довідковий посібник / [за ред. І. С. Косенка та ін.]. — Умань: Уманський дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, 2000. — 160 с.
12. Кохно Н. А. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине / Н. А. Кохно, А. М. Курдюк. — К.: Наук. думка, 1994. — 186 с.
13. Колесников А. И. Декоративная дендрология / А. И. Колесников. — М.: Лесная промышленность, 1974. — 615 с.
14. Линчевский А. В. Семейство сумаховых, Флора СССР / А. В. Линчевский. — М.; Л., 1949. — т. XIV. — 1949. — С. 522–524.
15. Некрасова В. Л. Древнерусский листво́й дубитель «святогорский лист» / В. Л. Некрасова // Природа. — 1950. — № 1. — С. 73–75.
16. Николаева М. Г. Справочник по проращиванию покоящихся семян. / М. Г. Николаева, М. В. Разумова, В. Н. Гладкова. — Л.: Наука, 1985. — 347 с.
17. Талиев В. И. О некоторых растениях Харьковской губернии / В. И. Талиев // Бюлл. Харьк. об-ва любит. прир. — 1915 г.
18. Талиев В. И. О растениях недоступных мест горной части Крыма. Лиственные леса, Введение в бот. Исследование Харьк. губернии, X., 1913.
19. Тахтаджян А. Л. Система магнолиофитов /

- А. Л. Тахтаджян. — Л.: Наука, 1987. — 439 с.
20. Тахтаджян А. Л. Флористические области Земли / Тахтаджян А. Л. — Л.: Наука, 1978. — 248 с.
 21. Троценко І. В. Скупія / Троценко І. В. — Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1958. — 87 с.
 22. Федоровский В. Д. Древесные растения Криворожского ботанического сада. Итоги интродукции (за 25 лет) / В. Д. Федоровский, А. Е. Мазур. — Днепропетровск: Проспект, 2007. — 256 с.
 23. Шлыков Г. Н. Дубильные растения СССР / Шлыков Г. Н. — Л.: 1932. — 190 с.
 24. Hoagland B. W. *Cotinus obovatus* Raf. (Smoketree) in Oklahoma / Bruce W. Hoagland // Oklahoma Native Plant Record Journal of the Oklahoma Native Plant Society. — 2004. — Vol. 4, № 1. — P. 21–24.
 25. Little E. L. American smoketree (*Cotinus obovatus* Raf.), one of Oklahoma's rarest tree species / Elbert L. Little // Proceedings of the Oklahoma Academy of Science. — 1943. — Vol. 23. — P. 21–23.
 26. Rehder A. Manual of cultivated trees and shrubs. Hardy in North America. Exclusive of the subtropical and warmer temperate regions / Alfred Rehder // — Pub. Macmillan Co, 1947. — 996 p.
 27. Dirr M. A. Manual of Woody Landscape Plants: Their Identification, Ornamental Characteristics, Culture, Propagation And Uses / Michael A. Dirr., Bonnie Dirr, Margaret Stephan, Asta Sadauskas, Nancy Snyder. — Stipes Pub Llc, 2009. — 1325 p.
 28. Scopoli I. A., Flora Carniolica: Exhibens plantas Carnioliae indigenas et distributas in classes, genera, species, varietates ordine Linnaeano / Ioannis Antonii Scopoli. — Impensis Ioannis Pauli Krauss, 1772. — Tom. 1. — 448 p.

Рекомендувала до друку Куземко А. А.

В. Н. Оксантик
 Национальный дендрологический парк «Софиевка» НАН
 Украины

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ВИДОВ РОДА *COTINUS* MILL.

На основании литературных источников проанализировано данные по истории изучения и культивирования видов рода *Cotinus* в Украине и в мире. Освещено современное состояние коллекций видов рода *Cotinus* в Украине.

V. M. Oksantiyk
 National dendrological park «Sofivka» of NAS of Ukraine

HISTORY OF STUDY TO SPECIES OF THE GENUS *COTINUS* MILL.

Based on the analysis of the literature data of the history of the study and cultivation of species of the genus *Cotinus* in Ukraine and worldwide. The modern state of collections of species of the genus *Cotinus* in Ukraine has been clarified.